

ГЛАГОЛИ ЗА ДВИЖЕНИЕ В ПРЕНОСНА УПОТРЕБА (РУСКО-БЪЛГАРСКИ ПАРАЛЕЛИ)

Габриела Вълчева
Пловдивски университет „Паусий Хилендарски“

VERBS OF MOTION IN FIGURATIVE USE (RUSSIAN-BULGARIAN PARALLELS)

Gabriela Valcheva
Paisii Hilendarski University of Plovdiv

The present study is devoted to the verbs of motion in the Russian language, which form a special group within the given part of speech. Significant differences are noted in the functioning of verbs of motion in the Russian and Bulgarian languages, with verbs being significantly more numerous in Russian. The study focuses on metaphorical uses, which show certain similarities, but also significant differences between the two languages.

Keywords: verbs of motion, verbs, figurative sense, Russian language, Bulgarian language

Глаголът заема важно място в системата от класове думи и това се дължи както на специфичната лексикална семантика в сравнение с именните класове, така и на характерните вербални граматични категории. Предвид факта, че на тази част на речта са посветени многобройни изследвания, представящи в детайли различни аспекти на процесуалната семантика, в настоящото изследване е предложено съпоставително проучване на глаголите за движение в два родствени езика – руския и българския. Тук се разглеждат единствено преносните употреби на глаголите за движение, като хипотезата е, че те може да свидетелстват за някои национални особености на руския или българския език, докато в пряката си употреба тези глаголи не би следвало да се различават особено в двата изследвани езика.

Известно е, че семантичната категория *насоченост/ненасоченост на движението* се е формирала в древността. Най-вероятно тя възхожда към времената, когато балто-славянските езици са имали общо начало. Това отбелязва и К. Мустейкис в своята съпоставителна граматика на руския и литовския език, като посочва такива двойки глаголи, срв.: *вести/водить* – *vesti/vedžioti*, *нести/носят* – *nešti/nešioti*, *бежат/бегат* – *bėgti/bėgioti*, *плыть/плавать* – *plaukti/plaukioti* (Мус-

тейкис/Musteykis 1972). В немския език глаголите за движение изразяват продължително действие (т.нар. *Verlaufsform*), напр. *am Gehen sein* (*вървя в момента*). Някои от глаголите имат варианти за реализация на продължително действие, напр. *fahren* ‘пътувам’, *laufen* ‘бягам’. В първия случай глаголят се включва в състава на определени словосъчетания (срв. *Ski fahren* ‘карам ски’), докато *laufen* може да изразява и стилистични особености на текста. Във френския език глаголите за движение също са били нееднократно обект на изследване. Б. Потие разглежда френските глаголи *marcher, courir, sauter, danser, remuer*, като описва семантиката им с помощта на признаците *придвижване в пространството, вертикалност на преместването, регулярност на преместването, бързина на преместването, цялостно движение* (вж. Pottier/Потие 1992). В английския език глаголите за движение губят конкретното значение на физическо действие при тяхната десемантизация: напр. глаголят *to go*, обозначаващ преместване в пространството пеша или с транспортно средство, при десемантизация може да придобие статално значение (*go naked* – *ходя гол*, *go barefoot* – *ходя бос*) или да обозначава промяна на състоянието (най-често в негативна посока, напр. *go deaf* – *оглушавам*; *go bald* – *оплешивявам*). Глаголят *to fall* със значение ‘падам’ при десемантизация в по-голямата част от случаите внася в контекста нотка на спонтанност: *to fall into the hands* – *да (ми) падне в ръцете*; *to fall victim* – *да стана жертва*.

В съвременния руски език глаголите за движение формират двойки, означаващи идентичен начин на придвижване в пространството, но единият глагол обозначава еднопосочно и еднократно движение, а другият – разнопосочно и многократно. Учените наричат тези двойки по различен начин, като Бл. Блажев ги причислява към „глаголите за направление“. Според изследователя не е достатъчно мотивирано целият клас глаголи за направление да бъде наричан *глаголи за движение*, тъй като значението им не се разпростира върху всички групи – глаголите за преместване (*перемещать, переселять, передвигать*) и за преместване на част от предмета (*махать, наклоняться*), глаголите с преносно значение, близко до това за преместване (*вселявам увереност в душата му*) (вж. Блажев/Blazhev 1975). Някои изследователи дори ги разделят на подгрупи, като обособяват глаголи за *промяна на местоположението в пространството, за характер на протичане на движението, начин на преместване, среда на преместване, насоченост на преместването* и др. Възможността за класифициране на разглеждания вербален подклас в нови групи авторът обяснява с т.нар. семантична гъвкавост на глаголите за движение, проявяваща се във

факта, че тези глаголи обхващат цялата извънезикова действителност, свързана с процеса на движение.

А. Достал приема, че особено интересни сред старобългарските глаголи са двойките от типа на *нести* – *носити*, *вести* – *водити*, *вєсти* – *возити*, а най-вече глаголите *ити* – *ходити*. В старобългарски е имало редица глаголи, които са изразявали ходене освен гореспоменатите: *грѣсти*, *хаждати*, *минѣти*, *варити*, *вѣжати*, *вѣгати* и др. *Грѣсти* има почти същото значение като чешкото *kracetí* ('крача') и само линейно обозначава ходене, обикновено ненасочено към определена цел (Достал/Dostal 1950: 52). Простите глаголи *ити* и *ходити*, а по изключение и *грѣсти*, могат да се префигират. Чрез префиксите към лексикалната семантика се присъединяват специални семи, доуточняващи типа движение. При това се променя и видът на глагола *ити*, който става от свършен вид, докато *ходити* запазва своята имперфективност (Достал/Dostal 1950: 56). Първият глагол обозначава определено движение, а вторият – неопределено. От тези опозиции в съвременния български се е запазил само вариантът за разнопосочно движение (*нося*, *водя*, *возя*), който разширява семантиката си и започва да изразява и двете значения.

В съвременния руски език традиционно се обособяват 14 двойки глаголи, които се различават по признака *еднопосочност/разнопосочност на движението*. В различни изследвания е посочено, че двойките са 17, като са добавени *нести́сь* – *носить́ся*, *катит́сья* – *катать́сья*, *гна́тьсья* – *гоня́тьсья*, променящи значението си при добавяне на възвратния постфикс *-ся*. Те са строго детерминирани и това се дължи на наличието на семантичната категория *посока/местоположение*, съответстваща на въпросите *куда* и *где*. Това е една от съществените разлики между българския и руския език: първият е предимно аналитичен, докато във втория синтетизмът има превес. При прехода на българския език към аналитизъм е загубена обсъжданата категория. С. Спасова-Михайлова изтъква, че в старобългарски глаголите за движение в определена посока (т.нар. финални глаголи) са се свързвали с предлози с финална функция: *къ* (*ко*) и съществителни имена в дателен падеж, напр. *ѿко градѣи привлижи сѧ къ домоу*. При глаголите за състояние или за движение без определена посока (статични глаголи) са присъствали предлози със статична семантика (напр: *оу* или *при*) и форми на имената в предложен, творителен или родителен падеж, срв.: *ходѣ же при мори галилѣисѣкъмь, оу гроба*

его в'кр'нии стл'пгъ¹. Много често, както посочва и Е. Тилев, дателният и местният падеж в локативно значение са се употребявали безпредложно, макар че се е наблюдавала конкуренция между предложната и безпредложната употреба (Тилев/Tilev 2025: 212 – 213).

В съвременния български език при разпадането на падежната парадигма се е загубило и управлението на предлозите и те са разширили функциите си, съчетавайки се с име в обща форма (вж. Спасова-Михайлова/Spasova-Mihaylova 1964). Това обяснява факта, че няма разлика в предлога в изреченията *Влизам в стаята* и *Седя в стаята* (Lindsey/Линдзи 2011: 20).

Двойката *ида – ходя* е запазена в българския език, което според някои учени се дължи на суплетивния характер на самия глагол. В изследването си „Семантика и прагматика на *идвам, отивам и ходя*“ Стефка Фетваджиева-Абазова посочва, че глаголите за движение в източнославянските езици пазят противопоставянето по признака *насоченост на движението в пространството* и развиват опозиция по признака *движение пеш/с превозно средство*. В южнославянските езици противопоставянето по признака *насоченост* изчезва, но се появява противопоставяне по „нов, деиктичен признак“. Това е система от лексикални и граматични средства, в която влизат броят на участниците, времето и пространството на комуникативния акт. За българския език това са личните местоимения *аз* и *ти*, глаголните окончания, показателните местоимения, наречията *тук* и *сега*. За разлика от *отивам, ходя* не съдържа семантичен компонент *посока*. Това обяснява различната съчетаемост на двата глагола: докато *ходя* може да се употребява без адвербиален израз за място, *отивам* в прякото си значение изисква такъв израз, ако посоката на движение не е изразена в предходно изказване, срв. *обичам да ходя* и семантично неприемливото **обичам да отивам*, което става възможно в определен контекст и при добавяне на адвербиален израз за място, напр. *обичам да отивам в полето, планината, у тях*. Глаголът *ходя*, за разлика от *отивам*, може да се съчетава с наречия за количество от типа на *много* и *малко* и с адвербиални фрази, означаващи продължителност във времето (напр. *известно време, два часа, пет минути* и др. под.), срв.: *ходя много, ходих два часа*, но неприемливите **отивам много, *отивах два часа*. Последният израз е възможен само ако се добави наречие или адвербиален израз за посока, напр. *натам отивах два часа* (вж. по въпроса Фетваджиева-Абазова/Fetvadžhieva-Abazova 2001).

¹ Примерите са от Спасова-Михайлова/Spasova-Mihaylova 1964.

Според В. Ватева глаголите за движение са интересен обект за изследване поради семантичните особености и предвид факта, че се подлагат на различни метафорични трансформации. Те също така имат широка валентност и могат да се съчетават със съществителни, прилагателни, числителни, местоимения, наречия (срв. *глагол + съществително*: *минавам границата, вода хорото*; *глагол + местоимение*: *идвам на себе си, излизам от себе си*; *глагол + прилагателно*: *вдигам бяло знаме, ходя гол и бос*, Ватева/Vateva 2004: 53, 54, 70). Преносното значение, както е известно, се схваща като пренасяне на семантиката на една дума върху друга въз основа на сходство между тях. И. Паси говори за метафората като скрита загадка, идваща от неочакваното и често странно свързване на две реалности – преносимото и онова, върху което се пренася (Паси/Pasi 1983: 11).

Употреба на изрази, съдържащи глаголи за движение с преносно значение, се открива още в Библията. Тъй като Свещеното Писание е преведено на старобългарски от светите братя Кирил и Методий, в двата изследвани езика – руски и български – са налице фразеологични изрази, запазващи се при по-нататъшните преводи на библейските книги на съответните съвременни езици: *нося кръста си* (рус. *нести свой крест*) = *нося тежко бреме* (рус. *нести тяжелое бремя*); *Иди при мравката, о ленивецо* (рус. *Иди ко мравью, о лениве*); *изгнать из храма* (*да изгоня от храма*). Трябва да се отбележи, че към момента на създаването си тези изрази са имали пряко значение и едва впоследствие се превръщат в устойчиви словосъчетания, при които буквалното значение донякъде избледнява.

Интересна е двойката *минавам/мина* в български и нейното съответствие в руски при глаголи с представки, производни на *идти*: *пойти через огонь и воду* (бълг. *да мина през огън и вода*); *легче верблюду пройти сквозь игольные уши, нежели богатому войти в Царствие Небесное* (*по-лесно е камила да мине през иглени уши, отколкото богат да влезе в Божието царство*). Двойката *минавам/мина* в българския език обичайно изразява движение (Lindsey/Линдзи 2011: 29). В руския език *миновать/минуть* не се отнасят към глаголите за движение, а най-често се срещат във формата за 3 л., назовавайки отминало събитие или процес, напр.: *Да минует меня чаша сия 'Нека ме отмине тази чаша'*.

Освен във фразеологизми с библейски произход, в българския език се срещат и други устойчиви употреби на двойката *минавам/мина*. Често се използват изрази от типа *минавам всякакви граници* (рус. *Я ныряю, чтобы перейти границы, отыскать пути в неизведанное*,

НКРЕ²); минавам на „ти“ (рус. *И, кстати, может, выпьем на брудершафт, как это делают европейцы, чтобы уже окончательно перейти на ты*, НКРЕ); пътувам *gratis* (Робертсу было совестно *ехать зайцем*, НКРЕ).

С фреквентност в преносната си употреба се характеризира двойката *идти/ходить* в руския език, както и глаголите *вървя/ходя* в български, срв.: *Маятник обычный (с чечевицей) не качается, и часы не ходят* – бълг. *Часовникът не върви*, т.е. не работи. Когато на руски се изразява, че на някого нещо му приляга, се използва еднопосочният глагол от двойката – *идти*: *Эта шляпка тебе идет* – *Костюмът ти отива/ти ходи*. В българската разговорна реч в подобна употреба може да се открие и изразът *тича ти*, но той е стилистично маркиран и най-често има иронични конотации. Освен това и в двата езика глаголът *идти* служи за обозначаване на добро стечение на обстоятелствата според планираното, напр. *върви по мед и масло (Угадали мы её – всё идёт „по маслу“: и дети не болеют, и бизнес процветает*, НКРЕ). Когато обаче някой е късметлия, т.е. *върви му*, за предаването на тази семантика на руски се използва глаголът *везти* (*Уже тогда поговаривали, что ему „везет“*, но *везло все-таки не ему, а тем, кого он спас*, НКРЕ).

Любопитно е, че когато става дума за слухове, в руския език те *ходят* (*А в городе ходят слухи, что, пока ты не закончишь домашнее задание на лето, никаких каруселей*), докато в българския език те се *носят*.

За отбелязване е фактът, че при метафорична употреба на руските глаголи за движение се използва само единият глагол от двойката със семите *еднопосочност* – *разнопосочност*, т.е. те не са взаимозаменяеми, срв.: *нести ответственность: Но если не рисковать, не нести ответственность, не будет и возможности достичь новых результатов*; в съчетание с други съществителни е възможен единствено вариантът с разнопосочния глагол, напр.: *носить фамилию: После замужества моя дочь носит фамилию Чапорова; носить бороду: Иногда он носит бороду, иногда нет, и разговаривает парадоксами* (НКРЕ). Подобна е ситуацията с *вести урок*: *В десятом классе мне уже хотелось вести урок вместо нашей учительницы и преподавать оригинальнее, увлекательнее...*, но *водить кого-то за нос: Живет он у каких-то стариков, которых водит за нос, как и всех остальных, и они верят ему* (НКРЕ). В българския език такава разлика не е налице и еднакво се използват глаголите *нося* и *водя*, които експлицират и двете семи. Единствено на руския израз *переносить холод* (*Ведь заболевание напрямую связано с приспособленностью орга-*

² Посочените по-долу примери са ексцерпирани от Националния корпус на руския език (НКРЕ).

низма *переносить холод*) в български се открива съответствие с редуване в корена – *понасям студ*.

И в двата изследвани езика битуват идентични изрази, описващи хода на времето: рус. *время летит* (*Когда время летит, его давления не чувствуешь*), *дни летят* – бълг. *времето лети, дните летят*, но в руски то се експлицира с еднопосочния глагол. Това може да се обясни с факта, че времето се характеризира с необратимост и еднопосочност, поради което е невъзможно неговото движение да се обозначи с глагол за разнопосочно движение.

На *войти* и *выйти* съответстват българските префигурирани глаголи *вляза* и *изляза*. Така на руски се казва *войти в историю* (*Нам всем выпало редкое счастье **войти в историю***, бълг. *да вляза в историята*) или *выйти сухим из воды* (*Эта нехитрая мудрость всегда помогала мещанину **выйти сухим из воды***, бълг. *да изляза сух от водата*). В последния пример на български се използва глаголът *излизам/изляза*, който възхожда към праславянското **lězti*, докато в съвременния руски език двойката *лезть/лазить* има значение ‘катеря се’, срв.: *У гималайского медведя очень длинные когти, чтобы быстро **лазить** по деревьям*.

При глаголите *плыть/плавать* е интересно съответствието с българските лексеми *плувам* и *плавам*. Разликата е, че в руски и двата глагола имат едно и също значение, т.е. имат еднаква лексикална съчетаемост, докато в български *плавам* обозначава движение с плавателно средство или движение по повърхността на друго нещо (най-често върху водната повърхност). Но и в двата езика метафорично се говори за *плаващи цени* и *плуване по течението*. Глаголът се използва в преносно значение за изразяване на плавно протичане на действието, напр.: бълг. *Облаците плават* и рус. *Облака плывут* (*Смотрел, как белые **облака плывут**, медленно меняя форму*).

От посоченото по-горе се вижда ясно, че в руския език има много случаи на метафорична употреба на глаголите за движение. Това може да се обясни с факта, че те са по-многобройни като лексикалносемантична група в сравнение с български. При голяма част от примерите се откриват съответствия в български, но с глагол, който не е за движение, срв.: рус. *идет снег/дождь* (*Темно, **идет снег**, выезжает машина на это голое поле*) и бълг. *вали сняг/дъжд*. Еквивалент на българския израз *шарят му очите* в руски е *глаза бегали* (*На его щеках горели пятна, и **глаза бегали** в полной тревоге*) (тук напълно логично се употребява глаголът за разнопосочно движение), а българското *премрежил му се е погледът* на руски се изразява с *плыть – плывет перед глазами*.

В резултат на направените сравнения и анализи може да се заключи, че изследваната група глаголи за движение се обособява сред останалите глаголи въз основа на инвариантния лексикалносемантичен признак *промяна на местоположението в пространството*, а също така и по абстрактните категориални признаци *характер на движението*, *начин на преместване*, *среда на преместването*, *посока на преместването* и други. Тези глаголи неизбежно отразяват езиковата картина на света за руснаците и българите. При тази група преносното значение заема важно място, тъй като пряката семантика лесно се поддава на морфологични и метафорични трансформации. По този начин едновременно се експлицира и значително по-широко значение на глаголите, и възможност за разглеждането им през призмата на някакъв фиксиран признак, който осъществява отъждествяване на различни понятия и ги сближава максимално.

В руския език е строго детерминирано присъствието на глаголи за еднопосочно или разнопосочно движение при употреба в преносно значение, докато българският език обединява диференциалните семи в едно понятие и от контекста се разбира дали действието е еднократно и еднопосочно, или многократно и разнопосочно.

Двата сравнявани езика показват доста сходства, но и съществени разлики. Допуска се, че това се дължи на някои национални особености, исторически промени в езиците, на различна семантизация и специфична динамика на представите за глаголите за движение в двата езика.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Блажев/Blazhev 1975:** Блажев, Б. *Употребление конструкции направления и места в современном русском языке*. София: Народна просвета, 1975. [Blazhev, B. *Upotreblenie konstruktsii napravlenia i mesta v sovremennom rusском yazyke*. Sofia: Narodna prosveta, 1975.]
- Ватева/Vateva 2004:** Ватева, В. *Българските глаголи за движение в семантичен и стилистичен аспект*. Бургас: Димант, 2004. [Vateva, V. *Balgarskite glagoli za dvizhenie v semantichen i stilistichen aspekt*. Burgas: Dimant, 2004.]
- Достал/Dostal 1950:** Достал, А. Старославянските глаголи, които изразяват ходене (ити, гръсти, ходити). // *Списание на БАН*, 1950, 45 – 68. [Dostal, A. *Staroslavjanskite glagoli, koito izrazyavat hodene (ити, гръсти, ходити)*. // *Spisanie na BAN*, 1950, 45 – 68.]
- Мустейкис/Musteikis 1972:** Мустейкис, К. *Сопоставительная морфология русского и литовского языков*. Вильнюс: Минтис, 1972.

[Musteykis, K. *Sopostavitelynaya morfologia russkogo i litovskogo yazykov*. Vilnyus: Mintis, 1972.]

Паси/Pasi 1983: Паси, И. *Метафората*. София: Наука и изкуство, 1983. [Pasi, I. *Metaforata*. Sofia: Nauka i izkustvo, 1983.]

Спасова-Михайлова/Spasova-Mihaylova 1964: Спасова-Михайлова, С. Една особеност във функцията на пространствените предлози в българския език. // *Български език*, 1964, № 6, 484 – 495. [Spasova-Mihaylova, S. Edna osobenost vav funktsiyata na prostranstvenite predlozi v balgarskiya ezik. // *Balgarski ezik*, 1964, № 6, 484 – 495.]

Тилев/Tilev 2025: Тилев, Е. *Повърхнинният падеж в руския език: валентности и потенции*. Пловдив: Макрос, 2025. [Tilev, E. *Povvarhninniyyat padezh v ruskiya ezik: valentnosti i potentsii*. Plovdiv: Makros, 2025.]

Фетваджиева-Абазова/Fetvadžhieva-Abazova 2001: Фетваджиева-Абазова, С. Семантика и прагматика на *идвам, отивам, ходя*. // *Електронно списание LiterNet*, 20.05.2001, № 5 (18). <<https://litenet.bg/publish3/sfetvadžhieva/semantika.htm>>, 22 април 2025. [Fetvadžhieva-Abazova, S. Semantika i pragmatika na *idvam, otivam, hodya*. // *Elektronno spisanie LiterNet*, 20.05.2001, № 5 (18). <<https://litenet.bg/publish3/sfetvadžhieva/semantika.htm>>, 22 april 2025.]

Lindsey/Линдзи 2011: Lindsey, T. *Bulgarian Verbs of Motion: Slavic Verbs in a Balkan Context*. A dissertation submitted in partial satisfaction of the requirements for the degree of Doctor of Philosophy in Slavic Languages and Literatures in the Graduate Division of the University of California, Berkeley, 2011.

Pottier/Потие 1992: Pottier, B. *Semantique générale*. Paris: Presses Universitaires de France, 1992.